

Het gratierecht van de heren van Breda

door

P. SCHERFT

De probleemstelling in de 18e eeuw.

Het recht van gratie heeft zich al tijden lang in de belangstelling van de juristen mogen verheugen ¹⁾; de uitoefening van dit recht door de heren van Breda heeft tot nu toe echter nog ternauwernood aandacht getrokken ²⁾. Een aanknopingspunt voor nader onderzoek wordt geboden in een „missive”, op 12 Juli 1773 door de Domeinraad van de Prins van Oranje gericht aan de Staten-Generaal, waarin sprake is van het „Eminente Recht en groot Regâl” van de heer en baron om gratie te verlenen, niet alleen in de Baronie van Breda, maar ook in de heerlijkheden Steenberg en Prinsland ³⁾.

De term „regaal”, d.w.z. een souverain recht, roept het thema op, dat ons in het volgende zal bezig houden, n.l. of de heren van Breda inderdaad gratie konden verlenen. Waren zij niet tot de Tachtigjarige Oorlog leenmannen van de hertog van Brabant en daarna van de Staten-Generaal, aan wie voor Staats-Brabant de rechten en bevoegdheden van de hertog waren overgegaan? Vormde het land van Breda geen afhankelijk gebied, waarover niet de baron het oppergezag had? En welke aanspraken kon hij dan op het gratierecht doen gelden?

Het uitvoerige stuk van zijn Domeinraad is niet speciaal opgesteld ter verdediging van dat recht, maar als verweer tegen de door de Raad van Brabant opgeëiste bevoegdheid om controle uit te oefenen over de prinselijke ambtenaren in de Baronie. Die bevoegdheid werd door de Domeinraad ontkend met het betoog, dat de heer van Breda behoudens leenhulde aan de Staten-Generaal, zelf met souvereine rechten bekleed was. Een van de voornaamste

bewijzen daarvoor was juist het recht van gratie, waarvan hij een lange reeks voorbeelden aanhaalde. In Breda en de beide andere genoemde heerlijkheden werd recht gesproken in naam van de Prins van Oranje: deze verleende daar gratie, op dezelfde voet als eertijds de hertog van Brabant, later de Staten-Generaal, in dát deel van Brabant waar de rechtspraak in hun naam werd uitgeoefend. Aldus de Domeinraad ⁴).

De tegenpartij bleef het antwoord niet schuldig; de advocaat-fiscaal ging uitvoerig op dit punt in ⁵). Zijn betoog behelsde in grote lijnen dit, dat het recht van gratie volgens Van Kinschot ⁶) en anderen destijds ook werd uitgeoefend door de vazallen van de hertog van Brabant en dus niet op souvereiniteit wees; voorts dat ook brieven van gratie aan de Raad van Brabant waren verzocht, waaruit viel te concluderen, dat de heer van Breda „dat regt niet competeert in allen gevallen met seclusie van dezen Raad, in die tyden, wanneer gemelde heeren niet te gelijk Stadhouders der Unie zijn geweest”. Het verlenen van die brieven berustte op een bij herhaling gegeven machtiging van de Staten-Generaal voor het gebied van de Generaliteit aan de Prinsen van Oranje, niet als heren van Breda, maar als stadhouders van de Unie, waarbij het advies van de Raad van Brabant ingewonnen had moeten worden. Die machtigingen nu waren verkeerd geïnterpreteerd en de adviezen waren abusievelijk gegeven door de Domeinraad; ofwel de heren van Breda hadden de leer van Van Kinschot op zichzelf toegepast, hoewel niet gebleken was, dat zij voor de datum van oprichting van de Raad van Brabant te Den Haag in 1591 dit recht bezeten hadden. Zo ja, dan hadden zij niet voldaan aan het voorschrift van de criminele ordonnantie van 1570 om hun rechtstitels te doen onderzoeken ⁷).

Daar de uitoefening van dit gratierecht geheel buiten de Raad van Brabant was omgegaan, had die daar niet tegen kunnen optreden, behalve in 1678, toen de Raad een geval ter ore gekomen was. Om onbekende redenen had de advocaat-fiscaal zijn reeds ingestelde actie daartegen destijds niet voortgezet, maar intussen hadden de heren van Breda wel zo'n waarschuwing gehad, dat zij

gedurende 1698—1751 geen brieven van gratie meer hadden durven verlenen. In die jaren nu werden wel dergelijke brieven verleend door de Raad van Brabant. Hadden de heren van Breda zulks na die tijd weer opnieuw gedaan, dan was dat in de eerste plaats te wijten aan onjuiste voorlichting door de Domeinraad en verder dat zij toen weer de functie van stadhouder der Unie bekleedden en konden handelen als gemachtigden van de Staten-Generaal. In geval de Prinsen van Oranje dit recht beweerden uit te oefenen als heer van Breda en niet uit hoofde van hun hogere waardigheid als erfstadhouder ⁸⁾, dan zouden andere vazallen hetzelfde recht pretenderen: ook de markies van Bergen-op-Zoom kon het dan opeisen en dan zou Zijne Hoogheid dat recht voor het Markiezaat ontnomen worden, dat hem thans als stadhouder toekwam. Tot zover de advocaat-fiscaal ⁹⁾.

Niet het bezit van het gratierecht was dus in kwestie, slechts de aard en oorsprong ervan. De oorsprong: of het de Prins van Oranje toekwam als heer van Breda of in een andere functie; de aard: of hij het uitoefende uit eigen gezag, krachtens delegatie, bij usurpatie, ofwel in een combinatie van deze mogelijkheden.

Het zou interessant zijn te weten, wat de Domeinraad op de tegenaanval van de advocaat-fiscaal van Brabant te antwoorden had. Nu dat niet het geval is, moeten wij trachten zelf de sterkte van beider argumentatie te beoordelen. Beiden stelden zich op het standpunt, dat het recht van gratie een souverain recht was. Voor de Domeinraad volgde daaruit natuurlijkerwijze de souverainiteit der heren van Breda; de Raad van Brabant, die hun souverainiteit niet erkende, moest even vanzelfsprekend naar een andere oorsprong voor dat recht zoeken. Hij vond die in de souverainiteit van de Staten-Generaal over Staats-Brabant en de positie van de Prins van Oranje als „stadhouder der Unie”, een staatsrechtelijk niet geheel onaanvechtbare term, waarmee blijkbaar bedoeld werd 's Prinsen ambt van stadhouder in de Verenigde Provinciën en in de Generaliteitslanden. Op dat laatste kwam het aan, maar die functie dateert eerst van 1759, zover ik kon nagaan ¹⁰⁾.

De Raad van Brabant wil echter wijzen op de delegaties van het gratierecht, door de Staten-Generaal successievelijk verleend aan Frederik Hendrik, Willem II, Willem III en Willem V. Laat ons deze akten nagaan. Frederik Hendrik ontvangt in 1634 een machtiging voor het ressort van de Raad van Brabant ¹¹⁾, maar daartoe behoorde niet de stad Breda, zijnde op dat ogenblik Spaans bezit. Wel handhaafde de prins in die tijd zijn rechten als baron van het platteland van de Baronie, maar een machtiging als hier bedoeld kon hem uiteraard niet verkorten in de bevoegdheden, die hij als zodanig had of meende te bezitten, temeer omdat zij verleend werd naar aanleiding van een drietal gratieverzoeken uit de Meierij van 's-Hertogenbosch.

In 1648 werd het recht van gratie aan zijn zoon Willem II verleend voor het ressort van de Raad van Brabant, speciaal voor de stad Maastricht en het daarbij gelegen graafschap van de Vroenhof ¹²⁾; in 1672 werd dat recht vernieuwd voor Prins Willem III ¹³⁾, in 1766 voor Willem V met uitbreiding tot het gebied van de Raad van Vlaanderen en het Hof van het Overkwartier van Gelre ¹⁴⁾. Voor al deze akten geldt m.i. hetzelfde als voor die van 1634: noch in bijzonderheden, noch in hun algemeenheid is er enige conclusie uit te trekken voor de rechten, die de Prins van Oranje, niet als stadhouder, maar als heer van Breda bezat. Enig bewijs voor de stelling van de advocaat-fiscaal is er niet uit te putten.

Thans de lacune tussen 1698 en 1751, een periode, die ongeveer samenvalt met het z.g. Tweede Stadhouderloze Tijdperk. Deze lijkt inderdaad lang. Maar dat wordt minder vreemd, zodra men bedenkt, dat na de dood van Willem III, die in 1702 kinderloos overleed, zijn successie een strijdpunt werd tussen Jan Willem Friso en Koning Frederik I van Pruisen, benevens nog enkele andere kandidaten die vrij snel werden uitgeschakeld. In die tijd behartigden de Staten-Generaal als executeurs-testamentair de zaken van de bezittingen van Oranje, totdat een definitieve verdeling in 1732 tot stand kwam; de Baronie van Breda werd daarbij toegewezen aan Willem IV. Dan blijven er nog 19 jaar over. Welnu, uit de hele periode van meer dan een halve eeuw brengt

de Raad van Brabant slechts vijf gevallen naar voren, dat aan hem of de Staten-Generaal gratie verzocht werd, n.l. in 1708, 1711, 1719 en 1723 — ten tijde dus, dat de successie in de Baronie van Breda nog niet was opgelost — en in 1746 ¹⁵⁾. Ook al zinspeelt de advocaat-fiscaal nog op andere gevallen, het merendeel daarvan hangt klaarblijkelijk veeleer samen met de afwezigheid van een Baron van Breda dan met die van een stadhouder in de Westelijke provinciën.

Niet lang hoeven wij stil te staan bij de reden, die de advocaat-fiscaal aanvoert om het staken van de serie gratiebrieven in 1698 aannemelijk te maken: een veronderstelde angst bij de Domeinraad voor een actie, die 20 jaar eerder van de zijde van de Raad van Brabant was ingezet en niet eens vervolgd. In 1680, 1687, 1691, 1692, 1694, 1695 en 1698 waren immers al brieven door de heer van Breda verstrekt ¹⁶⁾ zonder enig verzet van de Raad van Brabant.

De advocaat-fiscaal heeft dus bewezen, dat de Staten-Generaal krachtens hun oppergezag over de Generaliteitslanden gratie konden verlenen in de Baronie van Breda. Hij heeft ook bewezen, dat de Prinsen van Oranje krachtens machtiging van de Staten-Generaal het recht van gratie over de Generaliteitslanden uitoefenden. Hij meent tenslotte bewezen te hebben, dat zij dat recht als heren van Breda niet bezaten. Ware dat wel zo, dan had volgens hem hun recht ingevolge de criminele ordonnantie van 1570 aangetoond behoren te worden. Nu dat niet gebeurd was en ook niet gebleken was van gratieverlening vóór 1591, diende de gratieverlening op naam van de heer van Breda aangemerkt te worden als usurpatie van het uitsluitend recht van de hertog ofwel verwarring van bevoegdheden.

Inderdaad zijn na uitvaardiging van de criminele ordonnantie geen rechtstitels van de heer van Breda vertoond, want destijds was de Baronie, tegelijk met de andere bezittingen van de Prins van Oranje geconfisqueerd. Pas bij de Pacificatie van Gent werd hij in zijn rechten hersteld, terwijl de criminele ordonnantie voor opgeheven werd verklaard. Weliswaar blijkt deze later nog ge-

volgd te zijn ¹⁷⁾, maar daaruit kan niet resulteren, dat het gratierecht van de heer van Breda, wanneer hij dat vóór 1570 bezeten had, vervallen was. Dan valt nog slechts na te gaan, of de uitoefening van dat recht werkelijk op usurpatie of verwarring van bevoegdheden berustte. Wat het laatste betreft: in ieder geval gaat dat niet op voor de oudste door de Domeinraad aangehaalde remissiebrieven ¹⁸⁾, gedurende 1607—1618 verleend door Philips Willem — die geen stadhouder was —, en evenmin voor de brief, in 1619 na diens dood verleend door Maurits, weliswaar stadhouder — d.w.z. alleen van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel — maar niet van een machtiging voorzien als door de advocaat-fiscaal van Brabant bedoeld. Wanneer dus gevonden is, uit welken hoofde deze brieven zijn uitgevaardigd, zijn tevens die uit later tijd verklaard.

Het hele probleem is dus teruggebracht tot de vraag, of het gratierecht van de heren van Breda al dan niet op usurpatie berust. De beantwoording van die vraag zal ons tevens terugbrengen naar het axioma van beide partijen in het geschil, n.l. de stelling dat het om een souverain recht gaat.

Het gratierecht in het algemeen en in Brabant.

Een korte karakteristiek van het gratierecht mag hier niet achterwege blijven, voordat de toepassing ervan in de heerlijkheid Breda ter sprake komt. In het algemeen verstaat men daaronder de bevoegdheid om aan een misdadiger de straf, die hem door een rechterlijk college is opgelegd of opgelegd zou worden, te verzachten of kwijt te schelden. Gratie kon verzocht worden hetzij door de belanghebbende zelf, hetzij bij voorspraak van invloedrijke personen. Essentieel is niet, dat de gratie na het vonnis verleend werd; ook tijdens een proces kon een verzoek daartoe worden ingediend. Essentieel is wel, dat de straf of boete, die bij een gratieverlening hangende het proces werd opgelegd, niet het karakter van een afkoopsom van het vonnis droeg; was dit wel het geval, dan spreekt men van compositie. Compositie was een recht, dat

toekwam aan de ambtenaar, die tot het instellen van een strafrechtelijke actie bevoegd was; verlening van gratie kon slechts geschieden door een hogere autoriteit.

Men behoeft daarbij niet uitsluitend aan de landsheer te denken: het gratierecht was in de Middeleeuwen zeer verbreid, waarschijnlijk onder invloed van het kerkelijk recht ¹⁹). Pas de Romeinsrechtelijke begrippen, tijdens de Bourgondiërs en Habsburgers hoe langer hoe meer gerecipieerd, versterkten de gedachte, dat alleen de soeverein gratie mocht verlenen ²⁰). Dat ging niet zonder weerstand en gelukte slechts naarmate de landsheer erin slaagde het gezag te centraliseren. In Brabant ontmoette de hertog in zijn streven een aantal aanzienlijke leenmannen, wier recht nog Karel V in artikel 5 van zijn plakkaat van 20 October 1541 uitdrukkelijk erkende ²¹). Tot die leenmannen behoorden de heren van Ravestein, Grimbergen en Bergen-op-Zoom ²²). Met betrekking tot laatstgenoemde verklaarden in 1504 twee als adviseurs gehoorde advocaten, dat hij straffen mocht mitigeren of kwijtschelden. Belangrijker nog is een schrijven van de landvoogdes Maria van Hongarije uit 1532, waarin zij de stad Bergen-op-Zoom liet weten, dat een gratieverlening door de heer geen bekrachtiging behoeft van de Keizer als hertog van Brabant ²³). Begrijpelijk is, dat bij de strafrechthervorming, waarvan de criminele ordonantie van 1570 een uitvloeisel is, een onderzoek naar de rechtstitels van deze heren werd voorgeschreven. Zoals reeds werd opgemerkt, vond dit onderzoek ten aanzien van de heer van Breda door omstandigheden niet plaats. Wij kunnen echter constateren dat, wanneer hij dat recht bezat, hij in het hertogdom Brabant niet in een uitzonderingspositie verkeerde.

Bovendien waren het niet alleen de leenmannen, die gratie verleenden: ook verscheidene hoge ambtenaren, o.a. de drossaard van Brabant, kenden zich die bevoegdheid toe, evenals de Raad van Brabant. Aan dat gebruik werd in 1570 een einde gemaakt ²⁴); voortaan waren dus alleen de hertog en de leenmannen, die hun recht konden bewijzen, bevoegd brieven van gratie uit te vaardigen.

Voordat zulke brieven uitwerking konden hebben, moest er aan verschillende voorwaarden voldaan zijn, te weten een verzoening tussen de misdadiger en de beledigde partij, en een bekrachtiging van de gratie door de rechtbank, waarvoor het proces gevoerd was. De verzoening was een overblijfsel uit het oude Germaanse strafrecht, volgens hetwelk in het algemeen een misdrijf in de privaatrechtelijke sfeer thuishoorde ²⁵). Zij geschiedde door een schikking tussen de beide betrokken partijen. Bij gratieverlening kon de rechtbank een schikking opleggen, wanneer de beledigde partij een onredelijke schadeloosstelling bleef eisen.

De bekrachtiging, interinément genoemd, diende als waarborg tegen het verkrijgen van gratie met oneerlijke middelen. De mogelijkheid bestond immers altijd, dat in het verzoekschrift niet alle omstandigheden naar waarheid vermeld waren of dat andere onregelmatigheden gepleegd waren. Daarom konden de gratiebrieven onderworpen worden aan een debat tussen de openbare aanklager — bij wie zich de geledeerde partij kon voegen — en de misdadiger, die pas uit zijn detentie ontslagen werd, wanneer de rechtbank tot interinément had besloten. Verdere garanties bestonden nog daarin, dat de gratie verlenende heer het advies van zijn Raad moest inwinnen en zich door zijn officier ter plaatse moest laten inlichten. Dergelijke maatregelen maakten op de duur het interinément min of meer overbodig ²⁶) het werd dan ook vaak vervangen door een eenvoudige registratie bij de rechtbank, die het vonnis had uitgesproken.

Ook bij de bevestiging van de gratie werd de begenadigde veelal nog een verplichting opgelegd, die als regel bestond uit een ceremoniële boetedoening op een wijze, zoals hieronder zal worden beschreven. Een dergelijke boetedoening, al of niet vergezeld van bijkomende straffen als het gaan ter bedevaart, was in de oude strafrechtspraak niet ongebruikelijk; het wekt geen verwondering, dat zij ook haar intrede deed bij het interineren van brieven van gratie.

Het zou te ver gaan, wanneer wij in dit verband ook de verschillende soorten van gratieverlening en de daarvoor gebruikte

termen wilden bespreken, temeer daar de terminologie niet geheel vaststond. De woorden gratie, pardon, remissie en abolitie werden nogal eens door elkaar of in combinatie gebruikt, zonder dat het verschil in finesses is na te gaan; de lezer, die hier dieper op in wenst te gaan, zij wederom naar de aangehaalde litteratuur verwezen ²⁷), die hij dan dient te vergelijken met de bewoordingen, die in de gratieverleningen van de heren van Breda gebruikelijk waren en die in het vervolg wel aangeduid, maar niet ontleed zullen worden. Rappel van ban was een bijzondere vorm van gratie, waardoor een banvonniss ongedaan werd gemaakt.

*Het recht van gratie van de heren van Breda tot
en met Willem van Oranje.*

Het enige, wat tot nu toe in de litteratuur over het gratierecht in de heerlijkheid Breda is gepubliceerd, is een opmerking in deel I van de Geschiedenis van Breda in verband met de 16e eeuwse rechterlijke organisatie in de stad ²⁸): in de verlening van gratie lag toendertijd het enige rechtsmiddel tegen criminele vonnissen van de schepbank; appel in criminele zaken bestond n.l. niet.

Hierop dient nader te worden ingegaan, inzoverre de heer van Breda dat recht bezat als zodanig en niet op grond van een andere titel, met name als drossaard van Brabant, een functie die achtereenvolgens bekleed werd door Jan IV, Engelbert II, Hendrik III en René van Chalon ²⁹). Uit die tijd zijn twee verleningen van gratie bekend, n.l. van 1450 en 1476 ³⁰). In de tweede akte wordt het advies van de Rekenkamer vermeld, want het recht van de drossaard van Brabant om gratie te verlenen was aanmerkelijk beperkt bij diens instructie van 1468 ³¹). Zoals we zagen, keert ook de criminele ordonnantie van 1570 zich tegen gratieverlening door hoge ambtenaren. De beide aangehaalde voorbeelden van gratieverlening door een graaf van Nassau als drossaard van Brabant in de 15e eeuw kunnen als parallel gelden van die bevoegdheid van zijn nakomelingen, de Prinsen van Oranje, als stadhouder, en raken dus ons onderwerp niet.

Dat de Nassau's ook als heren van Breda het recht van gratie

bezaten, volgt uit een ordonnantie van de heer, de stad en de leenmannen van 1455 ³²⁾ waar het luidt van het afleggen van vals getuigenis in criminele zaken „dairbij yemandt van live oft lede ware vermyst, dat dan die getuyge, boven de voirs. reparatie van partien, sijn lijf oft gelijke leden, als der geduemder partien bij dien getuygenisse met vonnisse soude sijn afgewijst, totter heerlicheit behoef hebben verbeurt ende souden dairaf moeten staen tot tsheeren wille, ja al wairt soe, dat alsulke geduempden partien bij den heere oft bij partien na den vonnisse gratie oft remissie ware geschiet”. En in de volgende paragraaf over doodslag wordt besloten „dat dairaff de heere noch sijn dieneren alsulken mesdadigen persoenen noch hueren medehulperen in raide oft in daide egheene remissie noch gheley ³³⁾ en sal mogen geven om bynnen der voirs. stad oft lande van Breda te mogen comen, al waren sij oic met partien gesuent ende wail te vreden, dieselve misdadigen en sullen daer yerst yegelic met sijns selfs live gedaen hebben na den feyte een pelgrymage, te weten van dootslage in Cypers ende van de voirgenoomde andere quetsuren te Romen”. Het recht van gratie wordt hier als iets zeer gewoons voorgesteld, dat zelfs niet tot de heer beperkt was, maar ook door diens officieren werd uitgeoefend ³⁴⁾. En het was ook niet iets nieuws, maar in de practijk zo ingeburgerd, dat het aan beperkingen moest worden onderworpen.

Minder duidelijk is een passage uit het handschrift van Willem van der Tanerijen, getiteld „Boec van der loopender practijken der raidtcameren van Brabant”, dat gesteld wordt in het laatste kwart van de 15e eeuw ³⁵⁾: „Item wairt dat een ondersate van den heere van Nassou van Breda, van Perweys, van Berghen oft van ennigen anderen baenreheeren van den lande van Brabant, van dootslage voir hen ende huer justicie te rechte geroepen wordde opten ban uyt hueren lande ende opt confiscatie van hueren goeden, ende die ondersate dairna hem quame ter purgien ende te rechte stellen van denselven fayte int sprincen gerichte, te weten voir zijnen Raidt, ende hij aldair obtineerde ende te boven ginge, ghij sult weten dat den ban van den baenreheeren ende al dat

aldair gedaen was geweest sal te nyette worde(n) gedaen, behoudelijc dat hij sal moeten betalen den baenreheere zijn exploit, ende dat hij zijn costen moet betalen eer hij uyter gevangnisse trecken moge". Hoewel hier sprake is van een proces in cas van purge, schijnt daarmee toch niet bedoeld te zijn, wat later zo heet, n.l. het zich zuiveren van een verdenking voordat er een proces plaats heeft gehad, want er wordt verondersteld, dat er reeds door de lagere bank een vonnis geveld is. Het lijkt dus op een hoger beroep, dat pas later voor criminele zaken werd afgeschaft. Maar dit is van minder belang dan het vervolg: „Desgelijcx soude hij oic tot purgien ontfangen wordden bij remissien van den heere, dair hij onder geseten waire, soeverre hij hem tot purgien stelde voir sprincen raidt, want sprincen gericht meerder ende hooger is dan van den vassael; mach dan die vassael dat doen, soe mach oic die prince". Hieruit volgt, dat dit proces in cas van purge voor de Raad van Brabant ook kon plaats vinden, nadat de heer de aangeklaagde geremitteerd had, hetgeen insluit dat o.a. de heer van Breda dit recht van remissie of gratie bezat. De auteur noemt dit als een feit, zonder zich te bekommeren om de bezwaren, die in de volgende eeuw zouden worden opgeworpen tegen de uitoefening van dat recht door vazallen.

Een toevallige omstandigheid stelt ons in staat een concreet geval aan te halen, dat tot op zekere hoogte in dit vrij vage kader is onder te brengen ³⁶). Dat geval is overigens op zichzelf nogal gecompliceerd, omdat het betrof een der Leuvense St. Petersmannen, de horigen van de St. Pieterskerk aldaar, die als zodanig het privilege bezaten alleen voor de bank van hun gelijken betrokken te mogen worden. De delinquent, Cornelis Peter Heys, had zekere misdrijven gepleegd onder de jurisdictie van de heer van Breda en was deswege door de schout van graaf Hendrik III gevangen gezet en overgeleverd aan de meier van Leuven. In het proces voor St. Petersmannen was een interlocutoir vonnis gevallen, waarvan de meier in opdracht van graaf Hendrik had gereformeerd aan de Raad van Brabant. Deze had het vonnis voor ten onrechte gewezen verklaard, maar zich tevens de principale zaak aange-

trokken en Cornelis Heys gevankelijk naar Brussel doen voeren, waar hij zijn misdrijven had bekend.

Nu kan men desgewenst de romantiek haar intrede in dit verhaal zien doen. De kanselier van Brabant, Hieronymus van der Noot, was gehuwd met Maria van Nassau, een dochter van een natuurlijke zoon van Jan IV, de grootvader van Hendrik III. Op 5 Januari trad de dochter van de kanselier in het huwelijk, en bij die gelegenheid was het, dat graaf Hendrik „ter groter instantie van mijn vrouwe mijns heeren des cancelliers van Brabant huysvrouwe, van sijnre dochter op heur huwelijxdach, ende van veele andre goede vrouwen ende juffrouwen aldaer vergadert wesende in de feeste der bruloft van sijnder dochter voors. nu wesende, prefererende gratie voor rigeur van justitie” aan Cornelis Heys remissie verleende op bepaalde voorwaarden. Graaf Hendrik gelastte deze brief aan de Raad van Brabant voor te leggen, die een week later overging tot veroordeling conform de gestelde voorwaarden.

Wat wij hier zien, is een remissie door een vazal, bekrachtigd door een hogere instantie; een geval waarop Willem van der Tane-rijen doelt. Het verschil is, dat remissie en bekrachtiging bij hetzelfde college plaats vonden, n.l. de Raad van Brabant, waarbij de nauwe onderlinge relaties in hof- en regeringskringen in aanmerking moeten worden genomen. Het feit toont overigens aan, dat het gratierecht van de heer van Breda niet alleen bestond, maar destijds zelfs volledig door de Raad van Brabant erkend werd. Een eigenlijk interinement vond niet plaats: het vonnis van de Raad van Brabant was naar de vorm een veroordeling.

De voorwaarden van de remissie waren de volgende: Heys zou verschijnen in de Raad van Brabant in zijn linnen klederen, blootshoofds en barrevoets, met een kaars van vier pond in zijn hand; hij zou belijdenis van schuld doen, God, de justitie, de Koning en de heer van Breda om genade smeken; verklaren, dat hij spijt had en afstand doen van zijn St. Petermanschap. Daarna moest hij de kaars brengen in de kerk van St. Goedele en die offeren voor het H. Sacrament.

Een overeenkomstig ceremonieel moest hij verrichten in de schepenbank en in de kerk van Breda, waar hij bovendien een groot stenen kruis met inscriptie moest laten oprichten. Verder moest hij zoengeld betalen aan de geledeerde partij, hetzij bij minnelijke schikking, hetzij volgens taxatie van schepenen, en alle kosten van zijn gevangenschap en de processen betalen, terwijl tevens ook zijn vader van zijn privileges als St. Petersman afstand moest doen.

Met uitzondering van wat uit de bijzondere situatie voortkwam, zijn al die elementen bij latere gratieverleningen en interinementen te Breda terug te vinden. De bronnen voor de reconstructie van de verdere geschiedenis zijn de rollen en vonnisboeken in het rechterlijk archief. Wij moeten ons daarbij bepalen tot de criminele zaken, aangezien het meer algemene begrip, dat door de woorden „gratie” en „remissie” wordt aangeduid, n.l. kwijtschelding bij wijze van gunst van een door het bevoegd gezag opgelegde last, ook in ruimer verband toepassing vindt; op het gebied van de correctionele rechtspraak bijv. als kwijtschelding dan wel verlichting van een boete of erestraf. Janne van Mal en Marie Doggers werden op 11 Januari 1522 in een boetstraffelijk proces wegens het uitschelden van de kastelein van Breda veroordeeld tot het dragen van de steen ³⁷⁾ of de in de keur vastgestelde straf van verbanning uit de stad voor een jaar, tenzij zij erin slaagden „sheeren gemoede dairaf te hebben”, waarbij dus de schepenbank de mogelijkheid van een verzachting van het vonnis door de heer open liet ³⁸⁾. Met dezelfde bewoordingen deed zij dat op 23 December 1536, toen zij de vleeshouwer Frans Jan Symonsse wegens feitelijke stuiting van een panding door bedreiging met een mes veroordeelde tot de hoogste boete van 60 £ zwart ³⁹⁾.

Ook geheel buiten de sfeer van de rechtspraak is het begrip van remissie bekend, bijv. daar, waar zij verleend wordt van een belastingaanslag. Het zijn echter niet deze algemene vormen, maar de toepassing ervan op strafrechtelijk gebied, die het wezenlijke van het *ius aggratiandi* uitmaken.

Na de hiervóór besproken remissie door Hendrik III dateren de

oudst bekende gevallen uit de tijd van zijn zoon René van Chalon. Op 14 April 1541 werd een dievegge, Mariken Godert Hubrechtsdochter, vanwege de heer uit haar detentie ontslagen „ende heur gratie gedaen” op niet nader omschreven voorwaarden; bij recidive zou zij lijf en goed verbeuren ⁴⁰). Op 26 Augustus van hetzelfde jaar werd Cornelis Jacopsen van Aerdenborch, tegen wie een proces wegens doodslag aanhangig was, op voorspraak van de hertog van Bar, die met de Prins te Breda was aangekomen, vrijgelaten „zodat dairdoir denselven misdadigen sijn misdaet bij mijn geneden heere den prince vergeven was”; hij werd evenwel veroordeeld tot verbanning uit stad en land van Breda op verbeurte van zijn leven ⁴¹).

Ook René's opvolger Willem van Oranje heeft tweemaal in de loop van een jaar aan misdadigers gratie verleend. Beide gevallen zijn niet zonder belang. Het eerste betrof Anna Ghorys Meyvischdochter alias Cau, op verdenking van koppelarij in verzekerde bewaring genomen. De Prins had haar schriftelijk haar misdrijf „geremitteert ende vergeven”; de brief werd op 20 Maart 1560 door de drossaard aan de schepenbank vertoond en werd daar voorgelezen ⁴²). Er was dus toen uitdrukkelijk sprake van een brief van remissie; is daarvan onder René van Chalon niet gebleken, het ligt voor de hand aan te nemen, dat ook toen gratieverlening niet mondeling geschiedde, hetgeen ook verondersteld wordt in het hiervóór aangehaalde 5e artikel van het plakkaat d.d. 20 October 1541.

De behandeling van die remissiebrieven was echter nog zeer eenvoudig: zij werden alleen voorgelezen, maar een procedure tot interimement vond niet plaats. Evenmin was dat het geval bij de tweede gratieverlening door Willem van Oranje, die op 16 Juli 1560 door de schout werd gerelateerd ⁴³). Zij had betrekking op Merten Merten Bon, aangeklaagd wegens doodslag en valse munterij, wiens misdrijven werden geremitteerd op door de schout te stellen voorwaarden. Belangrijk is hier de titulatuur van de uitvaardiger van de brief, in het vonnis weergegeven als prins van Oranje, graaf van Nassau, heer van Breda etc., klaarblijkelijk om

duidelijk te maken, dat het in laatstgenoemde kwaliteit was, dat de akte van hem uitging. Ook de derde remissiebrief van Willem van Oranje, op 29 Juli 1561 door de drossaard gerelateerd ⁴⁴), noemt hem prins van Oranje etc., heer van Breda etc. De begenadigde was Cornelis Adriaenss van Ghinneken, beschuldigd van het schieten op „deeven” (duiven?).

Vanwaar nu die vorm van de titulatuur? Het lijkt me niet te gewaagd verband te leggen met het feit, dat in 1559 het gratierecht van de stadhouder van Holland een beperking had ondergaan. Toen Philips II in dat jaar Willem van Oranje in dat ambt benoemde, werd hem bij zijn commissie dit recht ontnomen behoudens voor doodslag in bepaalde omstandigheden en voor andere misdaden, waarop geen doodstraf of confiscatie van goederen stond ⁴⁵). Uit de Bredase remissiebrieven blijkt dus, dat die beperking het gratierecht van de heer van Breda niet aantastte. Op zichzelf ligt er in de constatering van dat feit generlei verrassing, maar het is goed de consequenties daarvan bij het verdere verloop der geschiedenis in het oog te houden.

Ook al zijn verder geen remissiebrieven uit de 16e eeuw bekend, de aanwijzingen voor uitoefening van het gratierecht door de heren van Breda zijn met het voorgaande geenszins uitgeput. Ze zijn te vinden in de schepenvonnissen, waarin de mogelijkheid tot gratieverlening uitgesproken wordt.

Gheryt Jan Papenburgsz werd 9 Juli 1555 wegens verscheidene diefstallen veroordeeld om „aen een columpne gegheesselt (te) worden” en verder uit zijn hechtenis ontslagen „mits betalende de costen van zijn gevanckenisse oft 's heeren gemoede dairaf hebbende” ⁴⁶). Dezelfde omschrijving werd gebruikt in het tweetal hierboven aangehaalde correctionele zaken, waarmee dit gedeelte van het vonnis dan ook verwantschap vertoont. Duidelijker is het vonnis in de zaak tegen de vrouw van Jan Michiel Mertens, Lijsbet Joost Merendochter, uitgesproken 13 September 1553 ⁴⁷). Wegens dood door schuld van een uit Antwerpen afkomstig kind en poging een ander kind daarvoor in de plaats te schuiven werd zij veroordeeld „openbaerlick geïnschaleert ende gescavotteert te

worden opten merctdach en dincxdach naestcomende van neghen uren af tot elf uren toe" en daarna geseseld en uit stad en land van Breda verbannen te worden „ten ware dat zij van denselven banne conde remissie verwerven". Op 12 October 1560 werd Jaspar van Loven wegens diefstal veroordeeld tot de geselstraf „tsij openbaerlick oft, bij gratie van 's heeren wegen indien hij die werven can, opte poorte" ⁴⁸). En Merten Merten Bon komen wij wederom op 10 Juni 1562 tegen, als recidivist veroordeeld „ter galeren zijn leefdaghe lang, ten waere hij van mijnen genaden heere voirs. gratie van corteren tijt sal connen verwerven; ende in gevalle de galeren ewech zijn, sal de voirs. aenleggere tegens den verweerder voirs. alsdan voorts mogen procederen soe hij in raide zal bevyn den" ⁴⁹). Of deze galeiboef er inderdaad in geslaagd is ten tweeden male gratie te krijgen, vermeldt de geschiedenis niet, maar het zou verbazing wekken.

Het recht van gratie in een overgangperiode.

Was in al deze gevallen de gratieverlening strict aan de heer voorbehouden, daarnaast komt het voor, dat een delict eenvoudig door diens vertegenwoordiger, de drossaard of de schout, wordt geremitteerd. De schout vergaf op 5 Mei 1562 namens de prins van Oranje op voorspraak van een aantal burgers aan de zakdrager Godert Adriaense de onbetamelijke woorden, die deze over ambtenaren der stad had gesproken, nadat hij ootmoedig vergiffenis gevraagd had ⁵⁰). Van gelijke aard was het ontslag uit de gevangenis, door de drossaard „uyt gratie" op 13 Juni 1608 verleend aan Lambrecht van Son te Teteringen, mits hij zijn woorden zou herroepen voor twee schepenen en aan de justitie en de drossaard vergiffenis zou vragen; rekening werd daarbij gehouden met het door hem betoonde berouw, zijn ouderdom en gezondheidstoestand ⁵¹). De drossaard handelde hier op eigen gezag en niet namens de Prins. Er is echter reden om dit geval buiten de ontwikkeling van het heerlijke gratierecht te houden, omdat dit juist in dat jaar door stringente maatregelen was vastgelegd.

De aard en de noodzaak van die maatregelen zal blijken, wan-

neer men zich rekenschap geeft van de situatie van het heerlijk gezag in de bijna halve eeuw, die verliep tussen de laatste remissiebrieven van Willem I en de eerste van zijn zoon Philips Willem. Willem van Oranje was het centrum en de stuwkracht van de opstand tegen Spanje geworden. Tweemaal had hij de Baronie aan de vijand moeten prijsgeven. De Domeinraad, die hem in het bestuur daarvan ter zijde stond, was van het Bredase kasteel naar Den Haag verhuisd. Bij de dood van Willem van Oranje waren zowel zijn oudste zoon Philips Willem als de Baronie van Breda, waarin deze zou moeten opvolgen, in handen van Spanje; na 1590 namen eerst zijn zuster Maria, later zijn halfbroer Maurits het bewind waar. Van contact tussen de heren en de ingezetenen van de Baronie, zoals vroeger, was onder die omstandigheden ternauwernood sprake. Maar de rechtspraak ging ook in oorlogstijd door: terwijl enerzijds de onrust van de tijd de criminaliteit in de hand werkte, was er ook juist door de bijzondere toestand een grotere behoefte om verzachtende omstandigheden tot gelding te brengen. Maar wie was het, die het heerlijk gratierecht zou uitoefenen als correctief op vastgestelde strafbepalingen?

De criminele rechtspraak bood echter nog andere mogelijkheden. Een daarvan was de openlijke boetedoening, een ceremonie, die zich op het stadhuis in gebannen vierschaar ten aanschouwen van het volk placht te voltrekken en waarbij de veroordeelde in linnen klederen en blootshoofds zich voor schout en schepenen op de knieën moest werpen om vergiffenis te smeken. Vaak werd hieraan de verplichting verbonden een bedevaart te ondernemen, een kaars in de kerk te offeren of andere straffen. Deze boetedoening nu, waarvan in de registers van de Bredase schepenbank talrijke voorbeelden zijn aan te wijzen, in het bijzonder wegens het uiten van onbetamelijke woorden tegen het wereldlijk gezag, vond later in de criminele rechtspraak ook toepassing bij andere delicten ⁵²). Wij zagen haar reeds als element in de remissiebrief, door Hendrik III in 1518 verleend. Sinds 1561 wordt zij in de criminele vonnissen aangetroffen in de volgende gevallen, die daardoor ook min of meer het karakter van een gratieverlening

dragen, zij het dan ook niet door de heer, maar door de schepenbank:

29 Maart 1561: Maria Jansdochter van Rosendael, wegens overspel veroordeeld tot boetedoening en verbanning voor 3 jaar. Zij deed dit „biddende ende begherende ootmoedelick op heure knyen aen borgemeester ende scepenen om gratie” ⁵³).

3 September 1561: Willem Wynrichzone, zadelmaker, wegens overspel en blasphemie veroordeeld om boete te doen, met een kaars in de processie te gaan en die in de kerk voor het H. Sacrament te offeren, een jaar binnen de wallen te blijven en voorts zijn vrouw weer in zijn huis op te nemen en met haar samen te leven ⁵⁴).

17 April 1563: Jan Matheus, wegens mishandeling veroordeeld tot boetedoening, een boete van 30 oude schilden en de kosten van zijn detentie en het proces ⁵⁵).

25 September 1563: Peeter Anthonis Janss, wonend in de Fuyck, wegens het spreken van onbetamelijke woorden tegen de hoogheid en de justitie veroordeeld tot boetedoening en de kosten als boven ⁵⁶).

27 Maart 1564: Jan Godschalcx, wegens het doen ontsnappen van een hem toebehorende en gerechtelijk verkochte koe, veroordeeld om boete te doen, in de processie van Ginneken te gaan en een kaars te offeren voor het H. Sacrament in de kerk aldaar, de kosten van zijn detentie en het proces en een boete van 60 oude schilden te betalen ⁵⁷).

12 Januari 1566: Cornelis Willems, ketelaar, wegens poging tot moord veroordeeld tot boetedoening, het offeren van een kaars voor het H. Sacrament in de kerk, levenslange verbanning uit stad en land van Breda en de kosten van zijn detentie en het proces ⁵⁸).

8 November 1566: Elisabeth Evertsdochter van Meulecum, wegens concubinaat met een misdadiger en medeplichtigheid aan diens wandaden veroordeeld tot boetedoening met een strop om de hals en een brandende kaars in de hand, die zij voor het altaar moest dragen, levenslange verbanning uit stad en land en confiscatie van al haar haaf- en erfgoederen ⁵⁹).

7 Mei 1579: Herman Ghijsbrechts, wegens opruiende woorden veroordeeld tot boetedoening voor de pui van het raadhuis te Etten op Zondag na aflezing der geboden, verbanning uit Etten voor drie jaar en de kosten als boven ⁶⁰).

24 September 1586: Jacop Claess, schoenmaker, wegens overlopen naar de vijand en knevelarij veroordeeld tot boetedoening, verbod zich gedurende twee jaar buiten de stadswallen te begeven en de kosten als boven ⁶¹).

17 October 1596: Joost van den Ende, wegens concubinaat veroordeeld tot boetedoening en vijfjarige verbanning uit stad en land ⁶²).

25 October 1601: Adriaen Jacobs van Schaerloo, wegens landloperij veroordeeld tot boetedoening en drie dagen gevangenis op water en brood, gezien de langdurige voorlopige hechtenis ⁶³).

22 Juli 1602: Cornelis Claess Janssen, wegens diefstal en inbraak veroordeeld tot boetedoening en driejarige verbanning uit stad en land, gezien de langdurige voorlopige hechtenis ⁶⁴).

De tweede mogelijkheid bestond uit voorwaardelijke invrijheidstelling. Ook deze was tevoren in de rechtspraak van de Bredase schepenbank niet onbekend, hoewel zelden toegepast ⁶⁵). De gratieverleningen door René van Chalon en Willem van Oranje geschieden slechts onder belofte van de misdadiger, dat hij niet in recidive zou vervallen. In de periode daarna treedt echter de voorwaardelijke invrijheidstelling in de plaats van gratie. Drie gevallen zijn daarvan bekend en wel uitsluitend uit de jaren 1587—1590:

19 Juni 1587: Heylijger Corneliss van Ghinneken, beschuldigd van knevelarij, wordt vrijgelaten op voorwaarde van boetedoening; maakt hij zich nogmaals aan hetzelfde misdrijf schuldig, dan zal hij gestraft worden „min oft meer dan offer egeen remissie geschiet en ware” ⁶⁶).

4 November 1589: Hans Aertsen van Cleve alias Lanchaer, die zich aan hetzelfde schuldig had gemaakt, wordt vrijgelaten, maar moet binnen 24 uur uit stad en land van Breda vertrekken. Zijn delicten zijn hem niet vergeven, maar de berechting wordt

opgehouden tot hij weer een misdaad begaat „in welcken gevalle hem alsdan alle sijn voorgaende misdaden en delicten, alsooc die hij noch meer soude moghen perpetreren, alsdan te last geleeht sullen worden" 67).

8 Augustus 1590: Jenneken Peter Michielsdochter, die een kind op de heide had gelegd om het daar te laten omkomen, wordt op haar rekest met goedvinden van drossaard en schout vrijgelaten o.m. omdat zij zwanger was, op voorwaarde van boetedoening, verbanning voor twee jaar uit de stad, betaling van de rechtskosten en 6 gulden voor de armen. Het delict wordt niet geremitteerd, maar gereserveerd tot een eventuele gezamenlijke berechting met andere feiten 68).

Het lijkt geen twijfel, dat de voorwaardelijke vrijspraak onder soortgelijke bepalingen een der wegen was, waarop men te Breda het vacuum in de rechtspraak, ontstaan door de ontstentenis van een heer, aan wie het recht tot verlening van gratie toekwam, trachtte aan te vullen. De uitwerking van deze vonnissen was dezelfde als die van de remissiebrieven van de heer. Het was slechts een stap verder, wanneer zij ook in hun vorm daarmee in overeenstemming werden gebracht door de invoeging van de formule „prefererende gratie voor rigeur van recht" 69). Een zestal vonnissen, waarin die formule voorkomt, toont aan, dat de schepenbank feitelijk het recht van gratie in eigen hand had genomen:

2 December 1591: Hans Laureyssen, schuldig bevonden aan belastingontduiking, wordt vrijgelaten mits hij aangeeft, welke personen met die zaak te maken hebben gehad, en onder voorwaarde van boetedoening en betaling van de kosten van zijn hechtenis en het proces; een en ander gezien de lange duur van die hechtenis en de door enkele schepenen gedane voorwaardelijke belofte van vrijlating 70).

9 October 1595: Adriaen Bastiaens, schuldig aan diefstal bij recidive, wordt veroordeeld om met een touw om zijn hals gegeseld, met twee brandmerken op zijn schouders gebrandmerkt en levenslang uit stad en land van Breda verbannen te worden 71).

21 Mei 1596: Jan Anthonis Couwelaer, uit Poperinge in Vlaan-

deren, die zich onder valse naam had laten aanmonstren, wordt voor zes jaar uit stad en land gebannen; hij had remissie verzocht omdat hij moest leven van het „vercopen van kindermolens ende oversulcx in kinderheyt verserende” 72).

8 Augustus 1596: Thomas Symons, een dief, wordt levenslang uit stad en land verbannen; door hem genoemde verzachtende omstandigheden waren, dat hij zijn werk als lintwever te Amsterdam had opgegeven om dienst te nemen in het leger, daarna weer aan het werk was gegaan maar het slachtoffer was geworden van beroving 73).

20 Maart 1599: Cornelis Adriaen Cornelissen, die echtbreuk met zijn vrouw had toegestaan, wordt veroordeeld tot boetedoening, 14 dagen gevangenis op water en brood en vierjarige verbanning uit stad en land; de lange duur van zijn detentie werd in aanmerking genomen 74).

23 Maart 1606: Geerit Jansz van Maaseyck, schuldig aan monstren onder valse naam, wordt veroordeeld tot boetedoening, 8 dagen gevangenis op water en brood en betaling van de kosten van zijn hechtenis en het proces 75).

Het is duidelijk dat deze ontwikkeling, hoezeer ook getuigend van de humaniteit van de Bredase strafrechtspraak 76), in andere opzichten niet zonder bedenking was. De eigenmachtige uitoefening van het jus aggratiandi, dat de heer van Breda toekwam, kon eventueel gerechtvaardigd worden met een beroep op de buitengewone omstandigheden; met het herstel van de normale toestand was het dringend gewenst, dat die bevoegdheid terugkeerde in handen van de rechtmatige bezitter.

Het recht van gratie onder de opvolgers van Willem van Oranje.

De conclusie, waartoe het vorige hoofdstuk geleid heeft, houdt niet in, dat de feitelijke toestand te Breda onwelgevallig was aan prins Maurits en diens Domeinraad. Het is n.l. wel zeker, dat er een streven bestond het verkrijgen van gratie althans in lichte gevallen zo eenvoudig mogelijk te maken. Dit is af te leiden uit

het concept van een instructie van de drossaard, opgesteld kort na 1590, dat over gratieverlening de volgende artikelen bevatte:

„(20). Desgelicx in de remissien van casuale dootslagen ende die meer bij ongeval, haesticheyte ende onverdachticheyt zijn toegegaen dan met lagen oft uyt propost, zal de drossaert hem oick tractabel laten vynden, opdat die misdadighe nyet geoirsaectt en worden remissie te versuecken in den Raide van Brabandt, 't welck tendeert tot verachtunge ende verminderinge der iurisdictionen van onsen gen. heeren.

(21). Maer die drossaert en zal egheen remissien geven van zwair criminele zaecken, als van moorden, brandstichten, vrouwen crachten, conspiratien, commotien, seditien ende schandelicke dootslagen oft andere diergelicke enorme delicten, sonder advijs van mijnen gen. heere oft zijnen Raede, die de kennisse behoort te hebben oft remissibel is oft nyet”⁷⁷).

De redactie van beide artikelen onthult zowel de liberaliteit, die de onbekende ontwerper zich in het gratiebeleid dacht, als zijn angst voor een mogelijke interventie van de Raad van Brabant. Zulk een openhartigheid kon, toen de instructie op 19 Februari 1594⁷⁸) door prins Maurits werd vastgesteld, diens goedkeuring natuurlijk niet wegdragen; artikel 20 werd geheel geschrapt en het volgende kreeg, als artikel 18, de volgende definitieve vorm:

„Die drossaert en zal egheen compositien maecken noch remissie geven van criminele zaecken als van moorden, brandstichten, vrouwen crachten, conspiratien, commotien, seditien, dootslagen ende andere diergelicke enorme delicten, maer zal alle de kennisse daeraff blijven aen zijne Excie ende sijnen Raide, met zijnen ende des schoutets advyse”⁷⁹).

Het *ius aggratiandi* in zware gevallen werd dus sinds 1594 door de heer van Breda aan zichzelf voorbehouden. Het artikel over de lichtere misdrijven werd weliswaar geschrapt, maar dat had geen gevolgen voor de practijk van de Bredase rechtspleging, die niet strijdig was met de definitieve tekst. Klaarblijkelijk was het hoofddoel van de doorhalingen en toevoegingen om slapende honden hun rust te gunnen. Niettemin bleef men op zijn hoede;

men besefte, dat mogelijke bezwaren van de Raad van Brabant zich niet alleen konden richten tegen het recht van gratie zelf, maar ook tegen de wijze, waarop de heer van Breda het uitoefende, in het bijzonder tegen het gevaar van willekeurige gratieverleningen.

De instructie van 1594 had reeds medewerking van de Domeinraad en voorafgaand advies van de drossaard en de schout verplicht gesteld. Advies werd inderdaad als regel ⁸⁰⁾ gevraagd, maar niet aan de schout van Breda; slechts de drossaard en bij misdaden ten plattelande de schout van de betrokken jurisdictie werden in het onderzoek van gratieverzoeken gekend. Dat gaf aan de stadsschout aanleiding tot een klacht, waarop prins Maurits op 24 Juli 1624 bepaalde, dat in het vervolg zijn advies naast dat van de drossaard zou worden gevraagd, wanneer de schout als aanklager optrad ⁸¹⁾. Doordat de Spanjaarden kort daarna het beleg om de vesting sloegen, werd deze bepaling niet uitgevoerd, terwijl na 1637 de ambten van schout en drossaard gecombineerd werden.

De tweede garantie tegen misbruiken bestond in het interinement van de brieven van remissie. Deze materie was te Breda nog nimmer geregeld; een formeel interinement had in de voorafgaande periode niet plaats gevonden en is pas in 1608 ingevoerd, merkwaardigerwijze niet voor de schepenbank, maar voor de Hoofdbank, die in criminele zaken niet bevoegd was. Reeds voordien moeten echter door de drossaard aan de Hoofdbank remissiebrieven zijn gepresenteerd, zonder dat tot interinement geprocedeerd werd. De hoofdbank beklagde zich daarover bij schrijven van 14 Januari 1608 aan 's Prinsen raadsheer Keeremans, onder verwijzing naar de ordonnantie op de Raad van Brabant van 1604 en de criminele ordonnantie van de Keizer van 1541; daarbij vroeg zij om een instructie, met de waarschuwing „dat tselve een sake van grooter consequentie is ende waerinne die van den Rade van Brabant, soo wij beduchten, haer wel lichtelijck partije souden maken”: een bekend motief klinkt hierin door ⁸²⁾. Twaalf dagen later, op 26 Januari herstelde de Hoofdbank in een tweede schrijven een misverstand, daar zij inmiddels had bevonden, dat het

interinément diende te geschieden voor de schepenbank. Of die brief Keeremans niet tijdig heeft bereikt of dat hij er zich niets van heeft aangetrokken, is niet bekend; de ordonnantie van de Domeinraad van 27 Januari, die het interinément regelde, verwees die aangelegenheid in elk geval naar de Hoofdbank ⁸³).

Het interinément geschiedde van toen af voor deze instantie, al zijn die zaken aanvankelijk ingeschreven in de criminele rol van de schepenbank ⁸⁴). De kwestie was daarmede nog niet opgelost: op 23 October werd een remissiebrief op de rol van de Hoofdbank overgelegd en geïnterineerd; op 6 November, wederom een zittingsdag van de Hoofdbank, protesteerde de advocaat van de heer tegen interinément door dat college, waarop de drossaard op 21 Januari 1609 meedeelde geen bezwaar te hebben tegen interinément door de schepenbank. Dat gebeurde daar inderdaad twee dagen later. De brieven bleven echter behandeling door de Hoofdbank vereisen. Op 28 Februari werd wederom een brief overgelegd aan de schepenbank „achtervolgende d'ordre alnoch bij mijnen heeren drossaet ende van de hootbancke geraemt ende gestelt van dat alle brieven van remis voor dese schepenbancke behooren te worden geïnterineert”; dit ging lijnrecht tegen de ordonnantie van de Domeinraad in. Nog in hetzelfde jaar kwam de Hoofdbank weer tot andere gedachten: sinds 27 Augustus vond het interinément weer voor haar en niet voor de schepenbank plaats. In een aparte rol voor deze zaken, bijgehouden van 6 November 1608 tot 30 Januari 1620 ⁸⁵), zijn de brieven van remissie in extenso overgeschreven; na die van 1518 zijn het de oudste, die op naam van de heren van Breda zijn overgeleverd.

De vraag, of het interinément voor de schepenbank dan wel voor de Hoofdbank diende te geschieden, werd door de schout van Breda opnieuw aan de orde gesteld, toen hij zich beklagde, dat zijn advies niet werd ingewonnen. Prins Maurits stelde bij zijn boven aangehaalde ordonnantie van 1624 een onderzoek daarnaar tot een later tijdstip uit. Dat onderzoek heeft nooit plaats gehad, maar tijdens Frederik Hendrik werd de Hoofdbank uitgeschakeld. Na 1637 werden deze zaken voor de schepenbank behandeld, ter-

wijl in 1642 een remissiebrief geadresseerd werd aan schout en gerecht van Prinsland ⁸⁶⁾ en in 1646 aan drossaard en magistraat van Steenberg ⁸⁷⁾: beiden plaatsen, die tot het ressort van de Hoofdbank behoorden.

De ordonnantie van de Domeinraad van 1608 was dus in vergetelheid geraakt; de Bredase advocaat Joh. van Laerhoven ging in een advies van 1658 zelfs zover te beweren, dat brieven van pardon van de heer van Breda in het geheel niet geïnterineerd hoefden te worden ⁸⁸⁾. Er werd dan ook weer, evenals in de 16e eeuw, volstaan met een eenvoudige presentatie aan de schepensbank; in de tweede helft van de 18e eeuw werden de brieven zelfs, geheel buiten de rechtbank om, in het archief van de magistraat ingeschreven ⁸⁹⁾.

De aftakeling van de procedure tot interinement uit zich ook in andere opzichten. Verzoening met de gelederde partij had in de eerste tijd reeds plaats gehad voor de verlening van een brief van gratie of werd althans daarbij vereist. Sinds 1687 verdwijnt de desbetreffende clausule uit de brieven. Eveneens hielden de oudste brieven in, dat de impetrant in de vierschaar in het openbaar moest neerknielen en God en de justitie om genade smeken. Later wordt ook die formule weggelaten, maar zij komt terug tijdens Frederik Hendrik, totdat zij in 1751 definitief wordt afgeschaft. Van het oude ceremonieel bij het interinement is dan niets meer overgebleven.

De oudste brieven, n.l. die verleend werden door Philips Willem en Maurits, werden aangeduid als brieven van gratie en pardon, behalve de allereerste, waar sprake is van het geven van pardon, gratie en remis van een doodslag. Overigens wordt er in al die brieven gesproken van het remitteren van het gepleegde feit met alle daaruit voortkomende breuken en offentien en restitutie van de delinquent in zijn goede naam en faam. Slechts eenmaal, op 11 December 1609, is er daarnaast sprake van het aboleren van de begonnen procedures. De begane delicten waren in het algemeen doodslag; tweemaal betrof het een ongeluk, dat de dood ten gevolge had.

Met Frederik Hendrik wordt de term „brieven van remissie” gangbaar. Daarnaast blijft „pardon”, al of niet in combinatie met „remissie” in gebruik. Een brief van 1680 spreekt van gratie, kwijtschelding en remissie, een van 1646 van remissie en abolitie.

In 1751 en 1757 luidt de term remissie, gratie en pardon, in 1769 en 1783 abolitie. Rappel van ban werd verleend in 1780, in combinatie met abolitie in 1770 en met remissie en abolitie in 1769 en 1779. Behalve voor zover het ging om rappel van ban, waren de termen voor het gratiebegrif blijkbaar niet scherp omlijnd. Remissie bijv. werd niet alleen verleend bij doodslag, maar in 1767 ook aan een landloopster, wegens diefstal veroordeeld tot geseling. Andere gevallen, waarin gratie verleend werd, waren oplichting, ongelukken bij de jacht, mishandeling en vechten in dronkenschap, minachting van de justitie, diefstal van groente en aardappelen en onrechtmatig vervoer van een koe, toebehorende aan een zwager van de delinquent.

Het karakter van het gratierecht in de heerlijkheid Breda.

Na het overzicht van het bronnenmateriaal dienen wij ons wederom rekenschap te geven van het vraagstuk, zoals het aan het eind van het eerste hoofdstuk werd gesteld, n.l. of de uitoefening van het *ius aggratiandi* door de heer van Breda al of niet op usurpatie berustte. Het zal uit het voorgaande duidelijk geworden zijn, dat die vraagstelling voortkwam uit het idee, dat men zich omstreeks 1770 zowel bij de Domeinraad als bij de Raad van Brabant van het wezen van het gratierecht kon vormen, alsmede uit de bewijsstukken, die beide partijen uit hun archieven konden produceren. De Raad van Brabant, pas in 1591 opgericht, had geen oudere documenten tot zijn beschikking; de Domeinraad blijkt niet verder terug te zijn gegaan dan tot wat geput kon worden uit het register van de Hoofd- en Leenbank te Breda, dat in 1608 werd aangelegd.

Nu uit de voorgeschiedenis gebleken is, dat de heer van Breda reeds in de 15e eeuw het recht van gratie uitoefende krachtens de destijds algemeen geldende rechtsopvattingen, moet men con-

cluderen, dat de vraag naar de usurpatie niet terecht is gesteld. Immers pas als gevolg van de receptie van het Romeins recht brak het besef baan, dat dit recht aan de landsheer diende te worden voorbehouden; wij zagen dat in de 16e eeuw in Brabant gebeuren, en niet zonder moeite. Wanneer nu in de 18e eeuw zowel de advocaat-fiscaal van Brabant als de Domeinraad van de Prins het *ius aggratiandi* als een souverain recht beschouwden, dan was dat van Romeinsrechtelijk standpunt gezien juist, maar het mist het karakter van dat recht in een vroegere periode. Daardoor kwamen beiden tot verkeerde gevolgtrekkingen: de advocaat-fiscaal, dat de heer van Breda het geusurpeerd had; de Domeinraad, dat het een bewijs was van diens souveriniteit.

Het recht van gratie werd zowel door de heer en diens Raad als door de stad Breda als een kostbaar goed beschouwd. Wij meenden daar reeds een spoor van te bemerken in de gratieverleningen door Willem van Oranje; later treedt dat duidelijker aan de dag. Wanneer in 1594 en 1608 een onverholen vrees voor een actie van de Raad van Brabant aan het licht is gekomen, mogen wij aannemen, dat de drang om het recht van de heer van Breda zo stevig mogelijk te funderen ook in het verborgene een rol heeft gespeeld. Het ontbreekt niet aan aanwijzingen in die richting. Voordat in 1609 bij overeenkomst tussen de zoons van Willem van Oranje de Baronie van Breda definitief aan Philips Willem werd toegewezen, waren reeds op diens naam een aantal remissiebrieven door de Domeinraad uitgevaardigd ⁹⁰); in 1608 werd het interinément geregeld en uit dat en het volgende jaar dateren niet minder dan 10 remissiebrieven op een totaal van 24 tussen 1607 en 1619, die in het bovenbedoelde register van de Hoofdbank zijn ingeschreven. Is dat laatste aantal al zeer hoog, een getal van 13 gratieverleningen binnen twee jaar — inbegrepen de drie brieven, die in het criminele protocol van de schepenbank zijn aangehaald ⁹¹) — is stellig abnormaal. Dat daarachter een bepaalde bedoeling schuilt, n.l. het gratierecht van de heer vast te leggen, volgt ook uit de gratieverlening aan een zekere Lucas Roeloffs te Oosterhout.

Deze was op 28 Juni 1607 wegens doodslag door de schout aldaar bij verstek ter dood veroordeeld. In zijn onnozelheid had hij aan de Aartshertogen een remissiebrief verzocht; nog merkwaardiger was het, dat dezen, die toch over de Baronie niet het minste gezag hadden, die inderdaad op 31 Mei 1608 hadden verleend. Nauwelijks had hij zich daarmee binnen de grenzen van de Baronie vertoond, of de drossaard van Breda liet hem gevangen zetten, hoewel hij justiciabel was voor de schout van Oosterhout. Ten slotte slaagde hij erin op 1 September 1608 een remissiebrief op naam van Philips Willem los te krijgen, waarin te lezen staat, dat Lucas Roeloffs naderhand had gehoord, dat hij zich behoorde te wenden tot de Prins van Oranje als baanderheer van Breda, aan wie het recht van gratie toekwam. De Domeinraad achtte deze verklaring van groot gewicht ⁹²).

Nog vaker heeft het gratierecht de Domeinraad bezig gehouden. In 1657 verzocht zij aan Buycx, stadhouder van de drossaard, om advies of een delict, buiten de grenzen van het land van Breda begaan, door de heer kon worden gepardonneerd. Buycx antwoordde, dat het recht van pardon de heer van Breda toekwam, evenals dat van confiscatie en het verlenen van ootrooien, krachtens de verkoopakte van het land van Breda in 1350, waarbij de hertog voor zichzelf alleen de leenhulde gereserveerd had. In het onderhavige geval was dit recht niet te betwisten, want de misdadiger was in het land van Breda gevangen en werd in de stad terecht: in wat de rechter van Breda, door de heer aangesteld, kon vrijspreken of veroordelen, kon de heer pardonneren ⁹³).

Rechtstreeks nam de Domeinraad stelling tegen de Raad van Brabant in een advies van 19 October 1769 aan de Prins om gratie te verlenen en dat wel uitdrukkelijk als heer van Breda en niet als stadhouder „soo om daerdoor meer en meer te stabilieeren het regt van gratie, hetwelk aan Uwe Hoogheid notoirlijk competeert als heer en baron van Breda, alsmede om voor te komen de bedenkelijkheid, die er soude kunnen ontstaen of Uwe Hoogheid de voorn. brieve van abolitie in qualiteit als stadhouder verleenende,

niet vooraf daerover soude hebben behoeven te nemen het advis niet van dit College, maer van den Raed van Braband" ⁹⁴). De reactie van de Raad van Brabant was kernachtig: in de periodieke opgave van gepleegde delicten plaatste hij bij de vermelding van deze brief op naam van de heer van Breda de letters N.B. ⁹⁵). Dit was de laatste schermutseling, voor het in 1773 tot een openlijk conflict kwam. De statistiek der remissiebrieven van de heer van Breda vertoont in die tijd weer een hoogtepunt: in de jaren 1769, 1770 en 1772 tezamen 5, op een totaal van 11 in de hele periode van 1751—1783.

Men heeft becijferd, dat tussen 1747 en 1784 in heel Nederland nog geen 100 gratiën werden verleend ⁹⁶); daaruit volgt dat de heer van Breda over het algemeen in dit opzicht zeer gul was. Maar ook dan rijst de vraag, of het alleen maar coincidentie was, dat de Domeinraad juist omstreeks 1770 weer de nadruk legde op het gratierecht van de heer van Breda, of dat de gegratieerden toen, evenals omstreeks 1608, weer de pionnen waren in zijn politieke spel. Op zijn minst is het aannemelijk, dat de Domeinraad zich in de verwachte botsing zo sterk mogelijk zal hebben trachten te maken; het scheppen van precedenter was een van de mogelijkheden daartoe.

Dat de heren van Breda in het bezit waren van het gratierecht, sluit volstrekt niet uit, dat ook de Staten-Generaal als souverein over het Generaliteitsland gratie konden verlenen, hoe weinig daarvan in de practijk ook gebleken is. Wanneer de ingezetenen van de Baronie kennelijk gratieverlening door de heer van Breda prefereerden, hadden zij niettemin de mogelijkheid zich ook tot de Staten-Generaal te richten, hetgeen in overeenstemming is met de leer van Van Kinschot ⁹⁷).

BIJLAGE.

1608 Januari 27, te 's-Gravenhage. Ordonnantie van de Domeinraad van de Prins van Oranje op het interinement van brieven van gratie voor de Baronie van Breda.

Van wegen den deurluchtigen ende hooggeboren furst mijnen gen. heere den Prince van Oraingien, grave van Nassau etc., baenderheer van Breda etc. om in toecomenden tijden te beletten ende te verhoeden alle abuysen, slappicheden ende oochluykinge, dier soude moghen geschieden op d'interinimenten van de brieven van pardon ende gratie, die bij d'onderdaenen van sijne furst. gen. inwoonderen der stede ende lande van Breda voorschreven worden vercregen ende geobtineert, worden geordonneert, gestatueert ende bevonden de naervolgende articulen:

Ierst dat den drossaert der voors. stede ende lande van Breda nyet en sal admitteren ofte ontfanghen eenige brieven van gratie oft remis om tot interinemente van dien te procederen, tensij de impetranten van dusdanighe brieven hun alvooren zullen hebben gestelt in 's heeren gevanckenisse.

Welck gedaen sijnde sullen deselve brieven geleverd worden aen die van de hoofbancke van Breda voorschreven om die t'oversien ende daerop te hooren den voors. drossaert mitsgaders den schouteth der plaetssen, daer het delict, dies questie is, geschiet ofte den delinquant oft impetrant van deselve brieven woonachtich is, ende op wiens voorgaende advies ende informatie deselve brieven verworven sijn.

Ende bevindende het vertooch van den impetrandt int narré van deselve brieven verhaelt waerachtich ende nyet obreptieff oft subreptieff te sijn, zullen die van de hoofbancke sonder eenighe swaricheyt oft voiderden train van processe procederen tot interinemente van dien, sonder daerop te verdachvaerden parthye civiele, soo verre hun blijkt die versoont te sijn met den impetrandt.

Ende soo verre eenighe brieven van pardon oft gratie van sijne forst. gen. geoptineert worden, parthye geinteresseerde on-

versoent ende nyet gecontenteert sijnde, sullen die van deselve bancke deselve parthye doen verdachvaerden ende tot minnelijck accordt oft versoen induceren, in sooverre het doendelijck is; ende indyen niet ende dat deselve parthye daertoe nyet en wilt verstaen, sullen deselve voor hun interest civiel aenwijzen ende taxeren sulcke somme als sijlyuden naer rechte ende in conscientie ende naer gelegentheyt van de saecke, qualiteyt ende vermoghen van partyen sullen bevinden te behooren.

Ende in cas van subreptie oft onwaerachtich te kennen geven, sullen deselve brieven wederleggen ende sal den drossaert procederen tot rechtelijcke punitie van de impetranten van dye.

En sal nu voortaan hem nyemandt mogen behelpen met eenighe brieven van gratie dan in der maenieren voors. behoorlijck geinterineert sijnde, welck interinemendt alle impetranten gehouden sullen sijn te vervolgen voor die van de voors. hooftbancke binnen ses maenden naer date van deselve brieven, op pene van te verliesen het effect van dien.

Aldus gedaen in sGravenhage den XXVII January anno 1608 onder tacht van sijne furst. gen. ende mijn hanteecken.

Ende was ondertekent: Kerremans.

Auth. afschrift d.d. 1624 van de griffier van Breda G. Havermans naar het „registre der stadt Breda”, in ARA, Nass. Dom. archief, Inv. Hingman no. 1013, fol. 15-16.

AANTEKENINGEN.

1) A. Mylius — De remissione facinorosorum eorumque transportatione per territorium alienum, 1743; P. C. van Barnevelt — De abolitionibus criminum, 1759; P. H. van Coevenhoven — Utrum poenae capitales abolendae sint necne, 1789; P. L. den Beer — De jure aggratiandi, 1791; W. G. Buma — De jure gratiae, 1823; P. A. J. van den Brandeler — Het recht van gratie volgens ons vroeger en hedendaagsch staatsrecht, 1880; A. de Jong — Geschiedenis en begrip van gratie, 1902 (met uitvoerige bibliografie); J. W. Sillevius — Het recht van gratie, 1912. Zie ook L. Th. Maes — Vijf eeuwen stedelijk strafrecht, 1947, p. 150 e.v. en de daar aangehaalde litteratuur.

2) J. Reigersman — De baronia Bredana foederatorum Belgarum feudo et ejus juribus, 1774, p. 76; F. F. X. Cerutti in Gesch. van Breda, 1952, p. 217.

3) Missive van den Raad der domeinen..... aan Haar Hoogmogende in

dato 12 Juli 1773..... houdende eene deductie der hooge rechten en gerechtigheden van de baronnie Breda (Gedrukt).

4) A.w. p. 9—10 en bijlagen Q 1—19.

5) Belang, consideratien en advis van den advocaat fiscaal van Brabant, overgegeven aan den edelen Rade en leenhove van Brabant, houdende eene contra-deductie der souveraine regten van Hun Hoogmog. op de Baronie van Breda (Gedat. 23 Sept. 1775, gedrukt).

6) H. van Kinschot — De rescriptis gratiae a supremo Brabantiae senatu nomine ducis concedi solitis, Lovanii 1633, tract. III, cap. 1 no. 3: „..... sed Barones atque alios Vasallos, ex concessione eiusdem Ducis, aut immemoriali consuetudine, merum et mixtum habentes imperium, sive, ut aiunt, altam, mediam et bassam iurisdictionem, habere constat homicidiorum et similium criminum remittendi facultatem: de quo etiam fit mentio in praefato Caroli V Statuto artic. 5.....”

7) In art. 20; zie Placcaerten, ordonnantien ende edicten van de hertoghen van Brabant dl II, Brussel, 1775, p. 303.

8) Het valt op te merken, dat in de titulatuur der Prinsen van Oranje hun ambtelijke functies in rangorde achter hun adellijke titels komen.

9) Belang etc. p. 84—91 en bijlagen FF 1—10.

10) Fruin-Colenbrander — Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek 2, 1922, p. 334.

11) Belang etc. bijl. FF 4.

12) Gr. Pl. B. II 2389.

13) Belang etc. bijl. FF 5.

14) Res. der St. Gen. d.d. 8 Maart 1766.

15) Belang etc. bijl. FF 2, 3, 9; p. 86 en 90.

16) Missive etc. bijl. Q 19.

17) J. W. Bosch in Tijdschrift voor strafrecht, dl LVII, 1948, p. 52.

18) Missive etc. bijl. Q 18; GA Breda Archief Hoofd- en Leenbank Inv. no. 1390.

19) Vgl. Sillevius a.w. p. 19.

20) Ibid. p. 21; De Jong a.w. p. 30 e.v.

21) Zie bij Anselmo — Codex Belgicus p. 205: „remissen gheaccordeert bij baendereheeren, hebbende recht van te moghen accorderen remissen, moeten werden gheexpedieert onder hennen segghel ende niet onder den segel van hennen officieren”.

22) E. Pouillet — Histoire du droit pénal dans le duché de Brabant, 1870, p. 47.

23) W. Moll — De rechten van den heer van Bergen-op-Zoom, p. 42—43.

24) Pouillet a.w. p. 167, 183.

25) K. J. Frederiks — Het oud-Nederlandsche strafrecht I, 1918, p. 354 e.v.

26) Sillevius a.w. p. 75.

27) In het bijzonder Pouillet a.w. p. 406—408; Buma a.w. p. 96—100; v. d. Brandeler a.w. p. 5—6, 37—42, met op p. 37 de mededeling dat de begrippen in Holland eerst in 1784 nauwkeurig omschreven werden; Sillevius a.w. p. 1, met 19e eeuwse onderscheidingen.

28) A.w. p. 217 in een bijdrage van Cerutti; vgl. noot 2.

29) Zie over de Nassau's als drossaarden van Brabant: B. W. van Schijn- del in deel III van dit Jaarboek, p. 5 e.v.

30) ARA Nass. Dom. archief R 1634 en 2010; het eerste stuk bevindt zich in GA Breda, Coll. Havermans no. 20.

- 31) Poulet — Histoire du droit pénal dans l'ancien duché de Brabant, 1867, p. 128: „attendu que faire grâce et donner pardon et remission sans finance appartient tant seulement à mon dit seigneur le duc et non à autre' (ARA Brussel, Chambre des comptes, reg. no. 12531).
- 32) W. Bezemer — Oude rechtsbronnen der stad Breda p. 62.
- 33) Geleide, in later tijd ook landwinning genoemd, werd aan een misdadiger voor een bepaalde tijdsduur gegund om ter plaatse zijn zaken ongehinderd te kunnen regelen. Het kon verleend worden, wanneer een gratieverzoek (nog) niet kon worden ingewilligd, maar werd meestal niet als gratie beschouwd: Buma a.w. p. 96; v. d. Brandeler a.w. p. 42—43. Zowel de Domeinraad als de advocaat-fiscaal van Brabant haalden in de bijlagen tot hun vertogen verscheidene brieven van landwinning aan; deze zijn in deze bijdrage buiten beschouwing gelaten.
- 34) De „gratie" door de beledigde partij is hier wel op te vatten als een verzoening.
- 35) Uitg. door Eg. I. Strubbe, deel I, 1952, p. 393—394.
- 36) ARA Nass. Dom. archief, Inv. Hingman no. 1013 fol. 1v—3; uitgeg. door D. Th. Enklaar in VMOVR VIII no. 3: Leuvense Sint-Petersmannen in ons land, bijl. II.
- 37) Een ook in Breda bekende erestraf: zie Bezemer a.w. p. 4.
- 38) GA Breda Inv. no. R 83 fol. 27.
- 39) Ibid. R 85 fol. 83 v.
- 40) Ibid. Coll. Havermans no. la fol. 38.
- 41) Ibid.
- 42) Ibid. R 42 fol. 2
- 43) Ibid. fol. 4v.
- 44) Ibid. fol. 11.
- 45) v. d. Brandeler a.w. p. 33.
- 46) GA Breda Inv. no. R 92 fol. 26 v.
- 47) Ibid. R 91 fol. 134.
- 48) Ibid. R 42 fol. 6.
- 49) Ibid. fol. 21.
- 50) Ibid. fol. 17 v.
- 51) Ibid. R 45 fol. 36. Wegens ziekte van de drossaard geschiedde de boetedoening te zijnen huize en niet in de vierschaar.
- 52) Wegens geweldpleging tegen portiers van de stadspoorten op 24 December 1515 (R 80 fol. 23), 4 Februari 1516 (R 80 fol. 23 v) en 14 Maart 1551 (R 91 fol. 67), mishandeling op 28 Februari 1518 (R 80 fol. 55 v), zaken betr. opruiende libellen op 21 October 1545 en 5 Februari 1547 (R 90 fol. 82 en 130 v; vgl. F. A. Holleman — Dirk van Assendelft p. 90 en 93), het zich beroemen op niet gepleegde misdrijven op 18 Mei 1548 en 27 Januari 1556 (R 90 fol. 185 v en R 92 fol. 66 v), verzet tegen panding door de schout op 13 December 1559 (R 92 fol. 220).
- 53) GA Breda Inv. no. R 42 fol. 10v.
- 54) Ibid. fol. 12v.
- 55) Ibid. fol. 26v.
- 56) Ibid. fol. 28.
- 57) Ibid. fol. 36.
- 58) Ibid. fol. 52.
- 59) Ibid. fol. 60v.
- 60) Ibid. R 43 fol. 19.
- 61) Ibid. fol. 72; vgl. Holleman — Dirk van Assendelft p. 273.

- 62) Ibid. R 44 fol. 96.
- 63) Ibid. fol. 130v.
- 64) Ibid. fol. 132.
- 65) Vonnis van 20 Juni 1542 wegens bedelarij in Coll. Havermans no. 1a fol. 38; vgl. ook een vonnis van 6 Februari 1546 wegens medeplichtigheid aan fraudering van de bierimpost, waarbij niet de hoogste boete werd opgelegd, maar „de reste van meerder correctie gereserveert, bij alzoo men can bevyn den, dat zij in andere meer hen hadden gemesuseert oft misdragen oft namaels misdroegen”. Inv. no. R 90 fol. 88.
- 66) GA Breda Inv. no. R 44 fol. 11.
- 67) Ibid. fol. 28.
- 68) Ibid. fol. 38v.
- 69) Reeds op 16 Augustus 1542 had de schepenbank een vonnis geveld in de zaak tegen Michiel van Mechelen „nochtans niet doende d'uyterste oft scerpste recht, mits hij gratie begeert”. Deze man was n.l. dronken op de wacht gekomen zonder daartoe te zijn opgeroepen en had zich niet willen verwijderen, maar was integendeel brutaal opgetreden. Hij verzocht gratie, omdat hij door een ander betaald was om voor hem wacht te doen, en werd veroordeeld tot boetedoening en het gaan in de processie met een kaars in de hand: Coll. Havermans no. 1a, fol. 35. In een correctionele zaak veroordeelden schepenen Frans van Halle op 24 Maart 1557 wegens uitvoer van een te grote hoeveelheid brood uit de stad tot verbeurdverklaring van het brood en stillegging van zijn bakkerij gedurende twee maanden „van vorderen tijt uut sunderlinge gratie ende consideratie denselven verweerder op dese tijt absolverende”; Inv. no. R 92 fol. 114.
- 70) GA Breda Inv. no. 44 fol. 50v.
- 71) Ibid. fol. 69v.
- 72) Ibid. fol. 88v.
- 73) Ibid. fol. 95v.
- 74) Ibid. fol. 115v.
- 75) Ibid. R 45 fol. 23.
- 76) Zie voor de menselijke kanten van de Middeleeuwse rechtspraak in het algemeen L. Th. Maes — L'humanité de la magistrature du déclin du Moyen-Age, in Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis XIX, 1951, p. 158; voor Breda in het bijzonder Holleman a.w. p. 87—96, 273—274.
- 77) ARA Nass. Dom. archief Inv. Hingman no. 1052 fol. 255—255v.
- 78) Bedoeld concept geeft op fol. 258v uit slordigheid een datering op 19 Februari 1593.
- 79) Vgl. Van Goor p. 206.
- 80) In de begintijd slechts tweemaal niet, t.w. in de brieven van 11 December 1609 en 19 September 1616; de eerste betrof een gratieverzoek ter gelegenheid van de inhuldiging van Philips Willem als heer van Breda, de tweede een ongeluk bij het doelschieten van de voetboogschutters in Zundert: GA Breda Archief Hoofd- en Leenbank Inv. no. 1390.
- 81) ARA Nass. Dom. archief Inv. Hingman no. 1052 fol. 377 e.v.
- 82) GA Breda Coll. Havermans no. 3 fol. 107.
- 83) Zie de bijlage.
- 84) GA Breda Inv. no. R 45 fol. 38—39.
- 85) Ibid. Archief Hoofd- en Leenbank Inv. no. 1390.
- 86) Missive etc. bijl. Q 8.
- 87) Ibid. bijl. Q 11.
- 88) GA Breda Coll. van Goor no. 2, p. 37 e.v., advies no. XXIII.

- 89) Een remissiebrief van 20 December 1751 werd op 24 December d.a.v. ter criminele rol van de schepenbank geïnterineerd (Inv. no. R 54); zij is echter ingeschreven in het archief van de magistraat (Inv. no. 197 fol. 37). Op 24 Maart 1757 en in Juli 1769 werden brieven van remissie d.d. 10 Maart en 7 Juli in het college van de magistraat getoond; deze zijn eveneens ingeschreven in Inv. no. 197, fol. 55 en 106, hoewel inschrijving van de laatste brief in het protocol van criminele vonnissen was gelast. Andere aan de magistraat getoonde en in hetzelfde register ingeschreven brieven dateren van 20 October 1769 (getoond 28 October), 30 October 1779 (getoond 22 November), 19 April 1780 (getoond 8 Mei) en 16 Augustus 1783 (geregistreerd 23 Augustus): *ibid.* fol. 113, 138, 139v en 149.
- 90) De eerste door de Prins zelf ondertekende brief dateert van 29 December 1608, toen hij zich in Den Haag bevond.
- 91) GA Breda Inv. no. R 45 fol. 38—39.
- 92) *Missive etc.* p. 10, bijl. Q 1.
- 93) ARA Nass. Dom. archief Inv. Hingman no. 1013 fol. 180.
- 94) *Ibid.* fol. 416—417.
- 95) *Belang etc.* bijl. A 2, p. XI: „De Daader heeft sig geretireerd onder Oostenrijks Brabant, en is door Zyne Hoogheid, N.B. in qualiteit als Heer en Baron van Breda gepardonneerd oftewel aan hem abolitie verleend.
- 96) v. d. Brandeler a.w. p. 14.
- 97) *De rescriptis gratiae, tract. III cap. 1 no. 4*: „Verum in hoc nostro Ducatu observatur, ut optionem habeant subditi, an a Principe, supremo et domino directo, an vero a Comitibus, Baronibus, et Vasallis, gratiam hanc impetrare velint.....”.